

Հիւ վերայ : Ուրեմն անկարելի է գիտնալ
ստուգութեամբ թէ յորում կը կայանար Բար-
զեծանի միջոցութիւնը : Սակայն պետար է
զայն ժխտել, ի ներկայութեան Եկեղեցւոյ
Հին Հարց միաբան վկայութեան և Հերբմանց
որոնց նա պատճառ եղաւ :

Երկու յոյն անանուն արամախօսութիւն-
ներ խմբագրուած են, Կոստանդինի վերջին
տարիներուն մէջ, ընդդէմ Մարկիոնի. վա-
ղենտինոս և Բարզեծանի : Այս արամախ-
սութեանց առաջնոյն մէջ գլխաւոր խօսակիցը՝
է Ալլամանիոս անունով մէկը, զոր յառաջ
Որոգլինի հետ կը շփօթէին : Երկրորդին մէջ
Մակիրիոս անունամբ մէկը որ կը ներկայա-
ցունէ Բարզեծանի վարդապետութիւնը :

Բարզեծանի կողմնակիցները Եղեթիոյ մէջ
կը ձեռագրենէին մեծ արշալուք և հարուստ
ու լուսաւոր դասակարգին կը վերաբերէին :
Հակառակ ջանից սրբոյն Եփրեմի, այս ա-
ղանդը առեց մինչև Ռարուլայի ժամանակ
(+ 435), որ զՈրոգլանիսը մասոց ուղղա-
փառ Եկեղեցւոյ ծնցը :

Յիշ. Ե. Ա. 8.

1. Քաջանայն Նոս. (*Une biographie inédite de
Bardesane l'astrologue*), կը տեսնէ Բարզեծանի
մէջ աստեղագրաւ մը, որուն տիեզերագիտա-
կան զորութիւնը զէջ մեկնուած է կամ կերպ-
րանափոխուած սուրբ Նիքիմի ձեռքով, որ այս
զնոստիկ հեղինակին վերայ հաւած է : Բարզե-
ծանի վերայ հառող միւս մասնագիրները, կը
յուշեցնեն նա, աւելցնէ Եփրեմէն փոխ առած են,
էջ 12 : Նա այս գաղափարը ընդլայնած է երկու
նոր յիշատակարանաց մէջ. Բարզեծան աստե-
ղագետը, *Journal asiatique* ի մէջ յուլ-օգոստ.
1899, էջ 12-19. և Բարզեծան աստեղագետը :
Քաղաքաց օրինաց գիրքը, բուն բնագիրը ասո-
րական և քարք. ի գաղղիերէն, Փարիզ 1899 :

2. Տէս սոյն եպիսկոպոսին կենսագրութիւնը
OVERBECK, 8. *Ephraemi syri... opera selecta* ի մէջ
սպագրեալ Ուքսփոր, 1865, էջ 192 :

3. Բարզեծանի վերայ տես նաեւ Հ. Գ. Զար-
Ամ. Հայկ. Գպր. էջ 158 : Լահկուն առանձին
գիրք մը գրած է, *Bardesane*, ուր Խորենացւոյ
Բարդ մի մասը Բարզեծանի անուղղակի կեր-
պով մեզ հասած հատակադրոյնը կը համարի
Խորենացւոյ վկայութեան վերայ վստահելով :
Դ. Թ.

ՄԻՔԱՅԷԼ ՆԱԼԲԱՆԴԵԱՆՑ

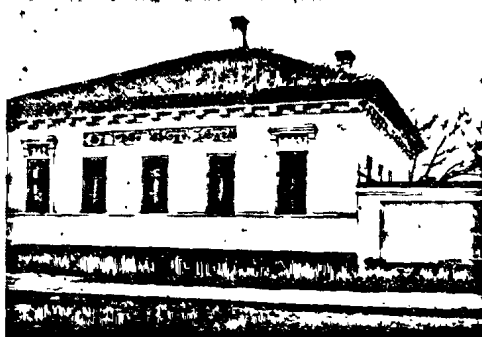
1830-1866

ՍՏԵՓԱՆՍ ՆԱԶԱՐԵԱՆՑԻ անունէն ան-
բաժան կայ ուրիշ անուն մ'ալ, որ հաւա-
սար փայլի ունի, որ ուսումնայոց մէջ աշ-
խարհաբար կանգնելու գործին մէջ միտին
աշխատած ու կոտած է, որ քան զայն ա-
ւելի գործունեայ և աւելի մեծ փոթորիկ հա-
նած է. իր սուղ կենաց մէջ շատ գործեց,
շատ գրեց, շատ ալ վիճեց : Նա որոտաց
մեր ազգային երգերէն ամենէն վառվռուն
բացաշունչ « Աղաւս Առաւուռ » որորոցի
կաշկանդեալ մանկան երգը, և Գամառ-Քա-
թիկայի « Հիմի էջ լոնն » ստանաւորի
նմանութեամբ, կրակոտ ու բանաստեղծա-
կան երգ մը « Հիմի էջ խօսնն » . նա խա-
լացի աղջկան բերանն զրա իր « Մեր հայ-
րենիք » ի յուզող ու կիզող ազգային բայլերը
և թարգմանեց աղքատ կնոջ որսաշարժ ու
զորմութիւն արէք « Յուրաք փշեց » . նա
մեր զրականութիւնը իր երգերով հոգացնող
Նալբանդեանցն է, որ երբեմն կոմս Լամա-
նուէլ, երբեմն Փառսի Յոլակեան և Սիմէոն
Մանիկեան ծածկանուններով զրական հա-
մաստեղութեանց մէջ կը փայլատակէր :

Միտ ի Նոր-Նախիջևան, ուր տա-

1. Կենս սրբական տեղեկութիւններ քաղեր
ենք իր. Ես հաղդէի « Միքայէլ Նալբանդեան Նալ-
բանդեանց » . ընտիր կենսագր. թիւնէն : Արար-
համ 3. Այվազե սնի կենսագրութեանց Բ. հա-
տարէն « Մ. Նալբանդեան Պայտարեանց » .
Նալբար Փաղը. թղթի ալի. Թարգ. սկիզբը
զրուած է համառօտ կենսագրութիւնէն : Հմմտ.
Տարագ, Ելիւստարսիօն, 1900 թիւ 47. - Վտակ
Վ. Փափազեանի. էջ 378 :

2. Այն առնել որուն մէջ ծնած, անած ու
անցնացած է Միքայէլ Նալբանդեանց իր ման-
կութեան օրերը, կը գտնուի Նոր-Նախիջևանին
Ս. Համբարձումի թաղի 26 գծի վրայ : Կշմին.

ՆԱԼԲԱՆԴԵԱՆՏԻ ՑՈՒՆԸ

րեկան՝ տիրացուի մը քով կարդալ գրել սորվելէն վերջ, Տէր-Գարրիէլ Պատկանեանի գլորոցը մտաւ, ուր գտաւ իր ազգային գործին զուգակից Հանճար գասընկերն, Գամառ-Քաթիպան. Հինգ տարի աշակերտ ըլլալով, աւարտեց ուսումը և Հայերէն լեզուի ու պատմութեան բաւական հմտութիւն ամբարեց։ Այդ ուսումնական ընթացից լրանալէն վերջը, նոյն ատենուան սովորութեան համեմատ արհեստի մը հետամուտ չեղաւ, այլ իրրեւ Տիրացու շարունակեց եկեղեցւոյ մէջ ծառայել, լաւ գիտէր շարականները։ 1847ին երբ Մատթէոս վեհապետեան արքեպիսկոպոս Եպիֆանիան եկաւ, տիրացու Միքայէլը խելացի ու սրամիտ պատանին, անոր ուշադրութիւնը գրաւեց. և Տէր-Գարրիէլի միջնորդութեամբ անոր քով ստացաւ քարտուղարութեան պաշտօնը, որ իր գործօն և միանգամայն աշխոյժ բնաւորութեան համար համեստ ասպարէզ մ'էր. և այդ պաշտօնին

տրեայ տանիքով, չորս օնենակէ բաղկացած մի յարկանի շինութիւն էր որ այժմ կը պատկանի իր եղբորորդիներուն։ Տունը որ փոքրիկ բակ մ'ունի ու բակի կողմէն փոքրիկ պատըշգամը մը, Հիմայ արդէն հնցած է և ընչին զնով վարձքի կը տրուի։ Պատկերիս վրայ Եսայիան ղեմանց տունը լուսանկարուած է փողոցի կողմէն։

շնորհիւ սկսաւ ուսումնասիրել Հայ Հասարակութեան կեանքը, խալիբեան կոուլին (եկեղեցական գրամից) ամենէն ջերմ հակառակորդն եղաւ և այդ պատճառաւ Հոգեւորականներէ խզեց իր յարաբերութիւնը։ 1853ին էջմիածնայ Հրաւերքին ուշ չի դրաւ, այլ իր ուսմանց կատարելագործութեան համար Մոսկուա գլոմեց, Հոնկից անցաւ ի Պետրքուրգ, որ յաջող քննութիւն տալով, Հայերէնի ուսուցչութեան վկայականը շտտով ձեռք ձգեց խաչատուր Ալլա Լազարեանի օգնութեամբ, դարձեալ ասոր պաշտպանութեամբ։ Մոսկուա եկաւ, և Լազարեան ճեմարանի առաջին երեք դասարաններու մէջ Հայերէնի ուսուցչութեան պաշտօնը վարեց։ Նոյն ատենները Մոսկուայի Հայ ուսանողութիւնը կը կրէր երեք մեծ վարպետներու էմինի, Մեսրի և Նազարեանցի ազդեցութիւններն. Նալբանդեանց միանալով Նազարեանցի ազատամիտ գաղափարներուն, պարզեց աշխարհարարի պաշտպանութեան դրօշակը. և ամէն ուսանչայ նոր գրիչ նոյն

ՄԻՐԱՅԷԼ ՆԱԼԲԱՆԴԵԱՆՏ

ատենէն մինչեւ ցայսօր « Հիսիսափայ » ի այլ երկու նշանաւոր խմբադիրներու ուղղութեան հետեւելով ունեցան այն աշխարհաբարբ զոր կը գործածեն, Նալբանդեանց ուսուցչութիւնը չկրցաւ երկար շարունակել թշնամեաց հալածանքը ետեւէն կը վազէր մտաւ բանտ, մինչեւ որ Նազարեանցի և ալլոց երախտորութեամբ կրցաւ ազատիլ սակալի տուաւ ուսուցչութեան իր վերջին ողջոյնը: Մինչեւ 1859 Մոսկուա կեցաւ,

ի Պօլիս (1860), ուր Պօղոսեանց և Ապօղոսեանց կոտին խոնուելով, Մեղրոյ մէջ խայթող ու սուր գրութիւններ թողուց « Հրաշափառ խայտառակութիւն » խորագրով: Եւ առջ փարիզ ուղեւորելով գրեց հոն « Երկու տող » վերնագրով գրքոյկը Գ. Ալլազեան Սրբազանի գէմ: անցաւ ի Լոնտրա և հոնկից ի Կալիփթա, 70 տարուան մեռած կտակ մը կենդանացուց շատ նեղութիւններով և հաւա այլ գումարով՝ Նօր-Նախիջեանի Սա-

հակ-Միսրոպեանի Դպրոցը կառուցուեցաւ: 1862ին Կալիփթայէն վարձաւ Պետրոքուրդ, և սկսաւ պատրաստութիւն անենել հին Հայաստանի քարտէզը տպագրելու, և շուտով Նախիջեան գալով, երբ ճամբորդութեանը հաշիւը կ'ուզէր ազգայնոց ներկայացնել, յանկարծ տէրութեան ձեռքով բռնուեցաւ ու Պետրոքուրդ գրկուեցաւ: Այդ առանձնութեան մէջ անցուց ալլա եւս կենացը վերջին տարիները, միութարեւով թշուառ օրերը անընդհատ

ՆԱԼԲԱՆԴԵԱՆԻ ԵՐԻՄԵՐ

և ասից անցաւ Լոնտրա, և վերջապէս վերադարձաւ ի Պետրոքուրդ, ուր ինչպէս մի նամակի մէջ կը գրէ, « Արեւելեան լեռագործութեան կանդիդատի քննութիւն տալու, որպէս զի արժանաւոր տեղ ծառայութիւն գտնելով, կարողանամ օրական ապրուստ ճարել և բժշկութիւնը շարունակել »: Քիչ ատենէն Բարաջանի կտակի խնդրոյն համար գնաց ի Նախիջեան, և այդ ծանր գործը յաջողցնելու համար. ճամբայ ելաւ Կէպ ի Հնդկաստան, նախ անցաւ

գրական գրադմունքով, և այլ երեք տարուան աշխատութեան արդիւնք է իր գրուածոց մեծ մասը. որոնք բոլորովին ուսումնական են. Նալբանդեանցի արիւնք ալ եւս չէր եղար, նա փոխուել էր: Այսպէս երբ մէկ կողմանէ գրաւոր վաստակներ կը կանգնէր, միւս կողմանէ իր հին հիւանդութիւնն ալ կ'արթնար. թոքախտը արագ արագ կը հիւծէր կը մաշէր անոր փափուկ կազմուածքը: Նա ստիպուեցաւ խնդրագիր ուղղել, թողլու համար մայրաքաղաքը և

Հիւժած չորացած՝ շուշկ կեանք փնտռել Սարատովի կամաշին քաղաքը, ուր Հետզհետէ սպառեցաւ և մարեցաւ հայ կենաց այս նոր մաքի բոցը, 1861ի մարտի 31ին: Մարմինը մեծ հանդիսով փոխադրեցին Նոր-Նախիջևանի սուրբ Խաչ վանքը, որու բակին մէջ, բարձրաւանդակի վրայ, զանգակասանն և եկեղեցւոյ հարաւային դրան անկիւնուր բարձրացած է իրեն գերեզմանին հողաբլուրը՝:

Նալբանդեանցի գրական երախայրիքը բուրովին անյաջող է, անհամ և առօժ երկու գրարար և մէկ աշխարհաբար ոտանաւորներ են, հրատարակուած Արարատ շարաթաթիւրի մէջ զրանամեայ պատանին կը յայտնէ հոն իր կրթութեան կարօտ մտքին աստիճանը: Ութը տարի ետքը Հիւսիսայնային մէջ սորեց այդ արտար ընտիր և ճաշակաւոր բանաստեղծութիւններով, որոնք կէս մը թարգմանութիւն են և կէս մը ինքնապիր՝: Նոյն ամսաթիւրի մէջ գիտական և խալթող շատ մը յօդուածներ ալ ունի, որոց գլխաւորներն են. Յիստասական կուսն խմանուէլի օրագրական թերթերից, Միխրտը և միւրարեանք, Մեռնաւարացոյն, քանի մը քննադատութիւններ, թարգմանութիւններ Պապը Թալիսիէի թուրքականներ, Քիւսման Բուլղարիէի Քրիստոսի աբ-Շեկիւրեան, Նալբանդեանց առհասարակ կծու և ծաղրական լեզու մը կը գործածէր, որով շատ անգամ իր բարեկամներն ալ կը միբաւորէր. երախայական կիրքն ալ երբեմն իր գրուածոց մէջ մեծ դեր կը խաղար: Խալի Վեռնիւլակի հայագէտի կարծեաց համեմատ, Նալբանդեանց «մնաց սուրբական արեւմտապաշտ» իր ոտանաւոր փորձերով, որ աւելի ցած են քան նրա հրապարակախօսութիւնը, նա ցոյց է տալիս

յաճախ Բերանմէի ազդեցութեան տակ լի-նելը, որի երգերը նա թարգմանում ու վերաշինում էր՝»:

Բաց ի վերոյիշեալ գրուածներէն, Նալբանդեանց ունի վեպ մը Միկել խօսք, միւսին Հարս տիպոգոսով, սուլուած առանձին գրքով 1857ին. նոյն թուականին է գարձնալ Եւսէն Սիւրի թուրքական Հրեայ թարգմանութեան Ա մասն, հանդերձ ընդարձակ յառաջաբանով մը Յիսուսեանց վրայ, իսկ մահուընէն վերջ հրատարակուած է. «Գազար փարպեցոս բուրքը, թարգմանութիւն աշխարհաբար և բացատրութիւն»։ Թուղթոն առաջին անգամ ստղեցաւ 1853ին Միկրտի Հմինի ձեռքը, և Նալբանդեանց կը քննադատէ անոր սրբագրութիւնը, առած քանի մը ծանօթութիւններ և գրած յառաջաբանութիւնը, 77 գլուխ ներհուն, լուսարանիչ և հարուստ բացատրութիւններով: Միքայէլ Միանաւրեանց սոյն արգար գոփետը կու տայ գրքին. «Այս աշխատութիւնը իւր լեզուի պարզութեամբ, կանոնաւորութեամբ, ոճի գեղեցկութեամբ, և զանազան քննողական ծանօթութեամբ պիտոյ է համարվի հանգուցեալի գրաւոր աշխատութեանց պտակը»: Նալբանդեանցի գրութիւններէն ոմանք ալ Հետզհետէ լոյս տեսան Գրակ. և Պատմ. Հանդէսի մէջ. տասնէն աւելի բանաստեղծական ոտանաւորներ սուլուած Բ. Գ. Նատորներու մէջ, տաղանդաւոր մատենագրին արժանիքը կը յայտնեն. գնենք հոս քանի մը սող իրեն ճաշակ իր աշխարհաբարին, որ ոռոտահայ գրիչներու մէջ ամենէն աւելի բնախին ու ներպաշտակն կը համարուի,

« Խառակ ջուր վազուկ, արդեօք ինչ կիներ,
Որ քո ալիքներ ամեր իմ ցաւեր:

1. Գերեզմանին վրայ կանգնուած է պարզ շէրեմ մը, որ ձուլուած է թուլէ և դրուած է առաջագլուխ շինուած պառօտանգանի վրայ: Գերեզմանի չորս կողմը քաշուած է ամուր վանդակապատ: Մէկ կողմը արձանադրուած է «Աստ հանգի» մարմին Միքայէլի Ղազարեան Նալբանդեանց ծնեալի 27 հուլ. 1850 ամի. վախճանեալ է 1866 ամի 31 մարտի»։ միւս երեսը:

« Կանգնեաց տապանս այս քոյր հանգուցեայն
Մահտեօս Վազմուտ Մեռնիքեան »։ Երրորդ և չորրորդ երեսներու վրայ գրուած է աւանդէնս 2 Երազ. Յիւնը. Գարեւանամուտ. Հայ մարդոս հայրենիքը. Ասորեայ աշխարհ. Վայր ընկնող աստղեր (Թարգմ.). Լիսնիս (Թարգմ.), և այլն:

3. Հմմտ. Վիտակ Վ. Փափագեան, էջ 378:

կամ հնչ կլինէր, թէ իմ վշտ ու լաց
խնայեա ծուխ օգուէն ցրուէին յանկարծ:

Կամ հնչու համար ուրախութեանը
թռչում է շուտով, մշնում է ցաւը.
Թող քո աւելքներ ցնդին իմ վշտեր,
Լուսնան սիրտս թող քո մասնիկներս: . . .

Նոյն Հանդէսի մէջ (Հտ. Բ) կը գտնենք
Երկոս խօսք և Յաւաջարան տիտղոսով յո-
գուածներ, Հիստիսիայի թերթին լեզուն
պաշտպանելու նուիրուած: Երկար մատե-
նախօսական մը Պերճ Պոռնանցի Սօս և
Վարդիթեր վէպին վրայ (Հտ. Գ). և ընդար-
ձակ յօդուած մը Յալազս հայկական դպրո-
սեան ձառ վերնագրով (Հտ. Ձ): Մադրեր-
գութիւն մ'ալ հրատարակուած է Փորնի մէջ
(1881, Ե) Ստատանայի պաշտօնական մեծ
հաճոյքը անունով: Անտիպ աշխատութիւն
ներէն յայտնի են. Փորձ արդի աշխարհա-
բառ լեզուի քերականութեան, զոր կենացը
վերջերը յօրինել սկսաւ, և կարող չեղաւ
ամբողջացնել, մինչև բայերը հասուցած է,
և որու համար նամակի մը մէջ կ'ըսէ, բանի
մը գրքեր և բառարաններ խնդրելէ վերջ,
« թէ այս իմ ձեռնարկութեան համար շատ
քիչ նիւթեր կան », և « լեզուի վերայ քննու-
թիւն եմ գրում, յիշողութեանս և քսան
սարմայ գործունէութեան շնորհքով, որ դար-
ձեալ բաւական չէ »: Գրանի մը թերթի կո-
րած են այս գնահատելի գործին: Սինէր
կիսատ Երաւամարտութիւն անուամբ երկա-
սիրութիւն մը զոր մտադիր էր տպագրել
հանգուցեալ Միքայէլ Տէր-Գրիգորեանց,
լրացնելով զայն և կաղաւորելով Աղցմիք,
գրաբար բանաստեղծութիւններ, որոց մէջ
ամենէն նշանաւորն է եղեր Արիստիք Արամայ
քերթութեան: Աստուածակէի համեմատա-
րիւններ, յունարէնի և եբրայեցեանի հետ
բաղդասուած, որոց համար կ'ըսէ Տէր-Գրի-
գորեանց, « որ կտոր կտոր թղթերի վրայ է
գրած և մի ամբողջ շարագրութիւն չէ »:
Ֆիլոսոփա — ֆիլոսոփական — պատմաբանական
— աշխարհագրական ներածութեան ճիւղեր,
որուն վրայ աշխատելը կը ծանուցանէ ինքը
Նալբանդեանց առ եղբայրն գրած նամակի
մը մէջ, ըսելով « Էս պատրաստում եմ մի
մեծ գործ, որի նման բան դեռ ես չեմ եղած ».

ես այս գործի մէջ բնօրինի եմ պարտական,
նորանից ուսայ: Բայց այդ նիւթերը դեռ ես
ցրված են, պատճառ, ես առանձին դու-
թեանց վրայ առանց կարգի եմ գրում »:
Յիշենք վերջապէս Գիսիայի համալսարանի
որ նոյնպէս կիսատ մնացած է, և կիրական
Գանձակեցի վերնագրով յօդուած մը:

Նալբանդեանց իր կարճատեւ կենոց այլ
բազմատեսակ գրուածներով, կը ներկայանայ
մեզ իբր հրապարակախօս և իբր մասնա-
գիր նշանաւոր վէմք մը: Հիստիսիայի և
Մեդրի մէջ երբ կրակոտ և կրքոտ ճարտար-
խօսութեամբ մէկուն ջատագով ուրիշի մը

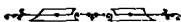

Կենսագրութիւնը տեւ անգլու ամուսնու պրակի մէջ
(էջ 289):

ստիւ կը հանդիսանայ. երբ միանաւոր պա-
գային սիրով լեզուն ազիտութեան դէմ ձայն
կը բարձրացնէ, ախտերը կը հարուածէ,
լուսաւոր ճամբայ կը գծէ, գերազանց հրա-
պարակախօսի մը ամէն յատկութիւնները կը
ցուցնէ: Իբր մատենագիր ոչ նուազ փայլ
ունի Նալբանդեանց. նա թէպէտ ոչ բանա-
ստեղծ է ոչ բանասէր, ոչ քերական և ոչ
միլիտան, ոչ բնագետ և ոչ լեզուագետ, սա-
կայն այս ամէն ճիւղերէն ալ ճաշակ առաւ,
յաջողակ գրչի մը համբաւոյն արժանանա-
լով: Հարկ է խոստովանել թէ աշխարհա-
բարբ ուսահայաց մէջ ինքը զարգացուց,
Հիստիսիայի եռանդուն աշխատակցելով:

և քանի որ Նալբանդեանցի յոյուածները կ'ոգեւորէին այդ թերթը, ընթերցող երիտասարդութիւնը անյապ կը կարգար անոր լոյսարձակ էջերը: Նալբանդեանց գրական ասպարէզին մէջ ծագեցաւ կարմիր արշալուսով, բայց աւաղ որ դեռ գազաթնակէտը չտեսած՝ խոնարհեցաւ, անողորմ հիւժմարտի թանկագին գոհ մ'ըլլալով:

Հ. ԶՐԱՅԱՆ

Ե Ր Ե Ի Ա Ն

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ քաղաքներն — Երեւան գետուն արեւելեան է — գուցէ ներքի է ըսել՝ թէ երկու տափարակներու վրայ շինուած են, նախ փողոցի, երկրորդ՝ շիտակ ու հարթ երդիքներու: տափարակներն, և բոլորն գրեթէ միեւնոյն մակերևոյթով ունին: Ամառ տառն տան սենեակներն անքնակելի կ'ըլլան, վառն գի արեգակը սաստիկ կը տաքցընէ անոնց պատերը, որով բնակիչներուն ալ կեանքը երկուքի կը բաժնուի, այսինքն՝ կեանք փողոցի, և կեանք երդիքի: Օրուան առաջին և վերջին ժամերն հոս կ'անցընեն, և վերակներն գետին տարածուած են՝ ուրոնց վրայ քուն կը քաշեն բացօթեայ: Նոր օրինակ սեռարան մ'է երբոր առաւօտեան գառտ ըլլալ կը ծագի, և պտուղոյները կը սկսին իլլիլ: Եւ այսպիսի տեսարաններ միշտ կան քաղաքներուն մէջ ամառնային բնակութեան ատեն՝ Եփրատ և Տիգրիս գետերուն կարած ցած հովիտներուն վրայ: Հայաստանի մէջ, որ միջին հաշուով մը հազարաւոր տաք բարձր է ծովէն, բացօթեայ քնանալը ներքի է մինչեւ Երասխայ այս վաշտավայրին ստորին կողմը, և այն ալ՝ միայն սեղ սեղ: Բնակիչներէն ոմանք, երբոր իրենց տունները փոռն պէտ էր տաքայ, մերձաւոր լեռները կ'ապաստանին: Ողիւտըն գիտնալու է որ լաւագոյն է շորս պատերուն մէջ տաքէն մարմնի քան թէ ոտպտած գետնէն ջերմ առնէ՝ գիշերը բացօթեայ սեղ

քնանալով: — Երեւանու, պարսէզներու քաղաքին մէջ, ապշեցուցիչ հակապատկեր մը առաջ կը բերէ, քաղաքին, վերին և ստորին, երկուքի բաժանումը:

Տփղիսի ճամբէն՝ Երեւանու գէպ հիւսիս եղած բարձր դաշտանկարը դիւրաւ չի մոռցուիր: Ամբողջ Արարատ գլխացոյ կանխուած է հոն ստորուան մինչեւ քաղաքը: Իսկ կազմախններն այնչափ բարձր են և պալատու անթիւ ծառերն այնպէս ոստալից՝ որ դրեթէ կը ծածկեն եկեղեցիներու և մզկիթներու գմբէթները, որոնք քու առջեւ ցանուած են քաղաքին ցիրուցան սահմանին վրայ:

Այս բոլոր կանաչութեան զլիւսուր պատճառն է Չանգա, Հայոց Հրազդան գետն, որ սահմանադրի լեռնաղլթային հարաւային կողերուն ջրերը կը ժողլէ, և որ Սեւանայ լճին ջրերով կը կազմուի, — իսկ Սեւանայ լիճն, իրեն կապտագոյն ըլլալուն համար կը կոչուի նաեւ Կեօքլայ, իսկ Հայ մասեւնագիրը կ'անուանեն Գեղամայ ծով: Այս գեղեցիկ լիճը շրջապատած են վսեմ լեռներ, և անոր մակերևոյթին՝ երկու և կէս անգամ մեծ է Ճիֆուրայի լճէն: Ուրի լիճն՝ կարմրախալտ սալմին համեղ ձուկ, որ գաւառի մայրաքաղաքին տուրեւոփ հրապարակէն բնաւ չի պակսիր: Չանգա գետին մէջէն լիճն ճամբայ մը ունի գէպ Երասխ, 3600 տաք տարբերութեամբ մակերևոյթի: Կարկաջատաճ Չանգան, արդէն նուազած՝ իրեն ջուրը ցիրուցան ընող ջրանցքներուն պատճառաւ, խոտոր ընթացք մը կը բռնէ քաղաքին արեւմտեան արտարձաններու վրայի ժայռուտ և բարձր թուրքերուն ստորոտէն: Իսկ գէպ արեւելք կ'ոռոգէ Գրբը պուլաք, այսինքն քառասուն աղբիւր, որ Երեւանի մօտ կը բլթէ: Ստուրի վազուկ ջրոյ այս քան առատութիւնն՝ զարդացող քաղաքին մեծ յաջողութեան պատճառ պիտի ըլլայ կարգաւորեալ վարչութեամբ: Ռուսիոյ կայսրութեան մէջ ամենէն աւելի բազմամարդ հայկական գաւառներուն իրեն կեդրոն ըլլալով Երեւան, որուն անուամբ կը կոչուի բոլոր միեմին, արդէն իսկ մէկ քանի պահանջմունքներ ունի: Մակայն ներկայապէս՝ քաղաքին թիւը 15.000էն աւելի չէ,